

С. В. КУПРІЄНКО

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА СПАДКОЄМЦІВ ЗА ЗАКОНОМ В УКРАЇНІ ТА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ КОЛИШНЬОГО СРСР

Визначаються та аналізуються основні черги спадкоємців за законом за законодавством України та законодавством держав колишнього СРСР, у результаті чого виявляються проблеми спадкування та робиться висновок відносно необхідності удосконалення сучасного спадкового законодавства у визначеній сфері.

Ключові слова: *спадкування, спадкування за законом, спадкоємці, черги спадкоємців, спадкодавець, спадкове право.*

Купrienko С. В. Некоторые вопросы определения круга наследников по закону в Украине и по законодательству государств бывшего СССР

Определяются и анализируются основные очереди наследников по закону по законодательству Украины и законодательству государств бывшего СССР, в результате которого обозначаются проблемы наследования и делается вывод относительно необходимости усовершенствования современного наследственного законодательства в обозначенной сфере.

Ключевые слова: *наследование, наследование по закону, наследники, очереди наследников, наследодатель, наследственное право.*

Kuprienko Sergey. Some issues of determining the circle of heirs general in Ukraine and under the legislature of former ussr countries

The main resorts of heirs general under the legislature of Ukraine and the legislature of former USSR countries are defined and analysed

in the investigation, as a result of which the problems of inheritance are established and the conclusion about the necessity of improving the current hereditary legislation in this sphere is made.

Key words: *inheritance, hereditary succession, heirs, resorts of heirs, legator, law of succession.*

Спадкування є одним із найдавніших інститутів приватного права, який не втрачає своєї актуальності, оскільки протягом багатьох століть підлягає постійному застосуванню та, час від часу, потребує вдосконалення у зв'язку із економічними, адміністративними, соціальними та іншими змінами відносин, що відбуваються у державі і, відповідно, у суспільстві. Проблемам спадкування завжди приділялася значна увага в юридичній науці, адже, зацікавленість суб'єктів приватноправових відносин у реалізації своїх спадкових прав та безпосередня участь практично кожного громадянина нашої держави у спадкових відносинах вказує на значущість відповідного інституту та необхідність подальшого дослідження особливостей та проблем його правового регулювання і практичного використання. Адже, інститут спадкування в Україні хоча і є досить регламентованим та науково сформованим, однак, є окремі питання, що є врегульованими недостатньо і фрагментарно, тому виникає потреба у вдосконаленні норм, які регулюють визначення черговості спадкоємців при спадкуванні за законом.

Дослідження спадкових правовідносин здійснювалося багатьма радянськими, російськими та українськими вченими-науковцями, зокрема такими як В. Серебровський, К. Граве, Т. Коваленко, А. Немков, В. Васильченко, Л. Шевчук, Є. Рябоконт, Ю. Заїка, В. Співак, С. Фурса, Є. Фурса, О. Дзера, Н. Кузнецова та інші.

Цивільний кодекс України¹ (далі – ЦК України) закріпив п'ять черг спадкоємців за законом. Якщо порівняти із законодавством інших держав, то слід звернути увагу, що Цивільний кодекс Російської Федерації² визначає сім черг спадкоємців, Цивільний кодекс Литовської Республіки³ – шість, Цивільний закон Латвійської Республіки⁴ – чотири тощо. Насамперед необхідно провести детальний

аналіз кожної з черг спадкоємців за законом, що закріплені законодавством України.

Так, у першу чергу, право на спадкування за законом за ЦК України мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки (ч. 1 ст. 1261 ЦК України). У цьому переліку ЦК України не згадує усиновлених та усиновлювачів, проте, у даному випадку, немає необхідності закріплювати спеціальну норму із переліком зазначених осіб, оскільки є вказівка на загальну норму, що міститься у ч. 1 ст. 1260 ЦК України: «У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням». Аналогічно визначається перша черга спадкоємців за законом положеннями ч. 1 ст. 1142 Цивільного кодексу Російської Федерації, ч. 1 ст. 1057 Цивільного кодексу Республіки Білорусь⁵, ч. 1 ст. 1061 Цивільного кодексу Республіки Казахстан⁶ тощо.

Слід відзначити, що країни Балтії до цього питання підійшли якісно по-іншому. Відповідно до ст. 5.11 Цивільного кодексу Литовської Республіки до першої черги спадкоємців за законом належать діти спадкодавця (враховуючи усиновлених) та діти спадкодавця, народжені після його смерті. Цивільний закон Латвійської Республіки у ч. 1 ст. 404 встановив, що в першу чергу успадковують без різниці близькості ступенів всі ті низхідні родичі спадкодавця, між якими, з одного боку, і спадкодавцем, з іншого боку, не існує інших низхідних родичів, що мають право спадкування. Згідно ч. 1 ст. 13 Закону Естонії «Про спадкування» спадкоємцями першої черги за законом є низхідні родичі спадкодавця⁷.

Порівнюючи ЦК України та згадані вище цивільні закони різних країн, можна відзначити, що зміст ст. 1261 ЦК України є більш вдалим і більш об'єктивно наділяє найближчих родичів спадкодавця правом спадкування майна померлого. Зважаючи на складність побудови в деяких країнах норм, що закріплюють особливості спадкування за законом першою чергою спадкоємців, недоцільно змінювати аналогічну вітчизняну правову норму.

У другу чергу, право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (ч. 1 ст. 1262 ЦК України). При спадкуванні брати та сестри можуть бути як повнорідними (походять від спільних батьків), так і неповнорідними (єдиноутробними, які мають спільну матір, та єдинокровними, які мають спільного батька)⁸. Це пов'язане з тим, що, незважаючи на факт розгалуженості родинних зв'язків, ця норма гарантує їх непорушність між батьками та дітьми. Аналогічний принцип ч. 1 ст. 1262 ЦК України міститься й у ч. 1 ст. 1062 Цивільного кодексу Республіки Казахстан, ст. 1136 Цивільного кодексу Республіки Узбекистан⁹, ст. 1143 Цивільного кодексу Киргизької Республіки¹⁰ тощо. Дещо по-іншому регламентує це питання Цивільний кодекс Республіки Білорусь, який у ч. 1 ст. 1058 правом на спадкування за законом у другу чергу наділяє лише повнорідних та неповнорідних братів та сестер, а баба та дід спадкують у третю чергу; Закон Естонії «Про спадкування», ч. 1 ст. 14 якого наділяє правом спадкування батьків спадкодавця та їх прямих нащадків. За вітчизняним цивільним законодавством зведені брат і сестра право на спадкування один після одного не набувають, що є недоліком ЦК України. Дійсно, такі особи не є родичами один одному, проте фактично між ними створюються зв'язки, подібні до родинних. Так, наприклад, ч. 3 ст. 1064 Цивільного кодексу Республіки Казахстан встановлює, що в якості спадкоємців сьомої черги за законом призиваються зведені брати та сестри, пасинки, падчерки, вітчим та мачуха спадкодавця, якщо вони проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше десяти років. Доцільно було б і в українському законодавстві окремо виділити цю категорію, що забезпечило б їх права як осіб, близьких до спадкодавця.

Отже, необхідно наголосити, що ЦК України досить вдало використав досвід СРСР та пострадянських країн, і найбільш розумно регулює коло спадкоємців другої черги за законом. Проте, на наш погляд, більш практичним було б наступне формулювання відповідної правової норми: «У другу чергу право на спадкування за законом

мають повнорідні та неповнорідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері».

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця (ч. 1 ст. 1263 ЦК України). Ця норма також потребує конкретизації та дослідження її порядку її застосування. Подібні норми присутні й у ч. 1 ст. 1063 Цивільного кодексу Республіки Казахстан, ст. 1137 Цивільного кодексу Республіки Узбекистан тощо.

ЦК України достатньо обґрунтовано визначив третю чергу спадкоємців, проте і тут для зручності у користуванні бажано було б сформулювати правову норму наступним чином: «У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця – повнорідні та неповнорідні брати та сестри батьків спадкодавця».

Подальше визначення черговості спадкування суттєво відрізняються від норм, закріплених іншими країнами колишнього СРСР. Так, до четвертої черги спадкоємців за законом відносяться особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1264 ЦК України). Жоден цивільний кодекс пострадянських країн так детально не регламентує відповідну чергу спадкоємців. У більшості держав (Російська Федерація, Республіка Білорусь) спадкоємцями у цьому випадку є лише утриманці спадкодавця. ЦК України розширив відповідне коло осіб і включив до них тих осіб, які проживали однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини. Для визначення поняття «сім'я» потрібно звернутися до чинного сімейного законодавства. Відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України¹¹ сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Тобто спадкоємцями четвертої черги за законом можуть бути чоловік або жінка, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, теща, свекруха, зять, невістка, вихованці спадкодавця (пасинок, падчерка), вітчим, мачуха тощо.

Існують випадки, коли встановити факт проживання зі спадкодавцем досить важко, особливо у випадку наявності різних місць

реєстрації. У цьому випадку п. 3.22 Глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України¹² встановлено, що у разі відсутності у паспорті такого спадкоємця відмітки про реєстрацію його місця проживання доказом постійного проживання із спадкодавцем можуть бути: довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування про те, що спадкоємець на день смерті спадкодавця проживав разом із цим спадкодавцем.

Як зазначалося вище, окремо необхідно гарантувати право на спадкування зведеного брата та сестри, пасинка, падчерки, вітчима та мачухи спадкодавця, оскільки вони могли і не проживати спільно, тобто не підпадати під дію ст. 1264 ЦК України, а отже, і не мати права на спадкування. Окремим пунктом варто було б включити сюди цю категорію осіб без імперативної норми про проживання зі спадкодавцем.

Таким чином, вважаємо, що наступне формулювання четвертої черги спадкоємців за законом, буде більш вдалим: «У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини». При цьому необхідно зробити таке застереження: «Незалежно від факту проживання зі спадкодавцем у четверту чергу право на спадкування за законом мають пасинки, падчерки, вітчим, мачуха та зведені брати і сестри спадкодавця».

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення (ч. 1 ст. 1265 ЦК України). Ця запропонована законодавцем норма потребує детальної конкретизації, оскільки на практиці у пересічних громадян існують проблеми щодо визначення, до якого ступеня споріднення їх можна віднести. Перш за все, необхідно визначити усіх родичів до шостого ступеня споріднення. Оскільки ступінь спорідненості визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця, а народження самого спадкодавця не входить до цього

числа, то у переліку відсутній перший ступень споріднення. Отже, 1) до другого ступеня споріднення належать онуки та онучки спадкодавця; 2) до третього ступеня споріднення належать правнуки та правнучки, племінники та племінниці (діти братів та сестер), прабаба та прадід; 3) до четвертого ступеня споріднення належать праправнуки та праправнучки, двоюрідні брати та сестри (діти дядька та тітки), двоюрідні онуки та онучки (діти племінників та племінниць), двоюрідні дід та баба (брати та сестри діда та баби), прапрадід та прапрабаба; 4) до п'ятого ступеня споріднення належать прапраправнуки та прапраправнучки, двоюрідні правнуки та правнучки (діти двоюрідних онуків та онучок), двоюрідні племінники та племінниці (діти двоюрідних братів та сестер), двоюрідні дядько та тітка (діти двоюрідних діда та баби), двоюрідні прадід та прабаба (діти прапрадіда та прапрабаби), прапрапрадід та прапрапрабаба; 5) до шостого ступеня споріднення належать троюрідні брати та сестри (діти двоюрідних дядька та тітки), двоюрідні прапрадід та прапрабаба (діти прапрапрадіда та прапрапрабаби), троюрідні дід та баба (діти двоюрідних прадіда та прабаби), прапрапрадід та прапрапрапрабаба¹³.

Так, при законодавчому врегулюванні відповідного ступеня споріднення, доцільно звернути увагу на ст. 1145 Цивільного кодексу Російської Федерації, перейняти її досвід і закріпити у ЦК України конкретне коло родичів, які відносяться до того чи іншого ступеня споріднення. Відповідно до ч. 1 ст. 1145 Цивільного кодексу Російської Федерації, якщо відсутні спадкоємці першої, другої та третьої черги, право спадкувати за законом отримують родичі спадкодавця третього, четвертого та п'ятого ступеня споріднення, які не мають відношення до спадкоємців попередніх черг. Так, спадкують: 1) в якості спадкоємців четвертої черги родичі третього ступеня споріднення – прадід та прабаба спадкоємця (абз. 1 ч. 2 ст. 1145 ЦК РФ); 2) в якості спадкоємців п'ятої черги родичі четвертого ступеня споріднення – діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюрідні онуки та онучки) і рідні брати та сестри його діда та баби (двоюрідні дід та баба) (абз. 2 ч. 2 ст. 1145 ЦК РФ); 3) в якості спад-

коємців шостої черги родичі п'ятого ступеня споріднення – діти двоюрідних онуків та онучок спадкодавця (двоюрідні правнуки та правнучки), діти його двоюрідних братів та сестер (двоюрідні племінники та племінниці) та діти його двоюрідних діда та баби (двоюрідні дядьки та тітки) (абз. 3 ч. 2 ст. 1145 ЦК РФ). Якщо відсутні спадкоємці попередніх черг, до спадкування у якості спадкоємців сьомої черги за законом призиваються пасинки, падчериці, вітчим та мачуха спадкодавця (ч. 3 ст. 1145 ЦК РФ). Тобто Цивільний кодекс Російської Федерації визначив усі ступені споріднення без врахування тих осіб, які спадкують за правом представлення.

У п'яту чергу право на спадкування за законом за ЦК України також одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї (ч. 2 ст. 1265 ЦК України). До того ж така особа повинна бути неповнолітньою або непрацездатною, не повинна бути членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувати від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Правову норму, яка регламентує п'яту чергу спадкоємців за законом доцільно повністю переробити і деталізувати. Слід назвати статтю «Спадкоємці наступних черг» та врегулювати наступним чином. Частину першу сформулювати: «Якщо відсутні спадкоємці першої, другої, третьої та четвертої черги, право спадкувати за законом отримують інші родичі спадкодавця четвертого, п'ятого та шостого ступеня споріднення, які не відносяться до спадкоємців попередніх черг та не спадкують за правом представлення». Абзац другий залишити без змін, тобто так: «Ступінь спорідненості визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа». У наступних частинах змінюємо черговість. У частині другій слід вказати, що «у п'яту чергу право на спадкування за законом мають особи, які належать до родичів четвертого ступеня споріднення». Абзацом другим деталізуємо: «До родичів четвертого ступеня споріднення належать діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюрідні онуки та онучки) і рідні брати та сестри його діда

та баби (двоюрідні дід та баба)». У третій частині закріплюємо, що «у шосту чергу право на спадкування за законом мають особи, які належать до родичів п'ятого ступеня споріднення». Конкретизуємо у абзаці другому: «До родичів п'ятого ступеня споріднення належать діти двоюрідних братів та сестер спадкодавця (двоюрідні племінники та племінниці), діти його двоюрідних діда та баби (двоюрідні дядьки і тітки), діти двоюрідних онуків та онучок спадкодавця (двоюрідні правнуки і правнучки)». Частиною четвертою регламентуємо: «У сьому чергу право на спадкування за законом мають особи, які належать до родичів шостого ступеня споріднення». У другому абзаці зазначаємо: «До родичів шостого ступеня споріднення належать діти двоюрідних правнуків і правнучок спадкодавця (двоюрідні праправнуки та праправнучки), діти його двоюрідних племінників і племінниць (троюрідні онуки та онучки) і діти двоюрідних дядька та тітки (троюрідні брати і сестри)». Останню частину залишаємо у тому вигляді, як це регламентується ч. 2 ст. 1265 ЦК України.

Таким чином, ЦК України закріплює п'ять черг спадкування за законом. За змістом деякі норми, що визначають черги спадкоємців, принципово відрізняються від норм спадкового законодавства інших країн колишнього СРСР. Законодавче врегулювання визначення черговості спадкування за законом залишається недосконалим, у зв'язку з чим виникає багато проблем при практичному застосуванні відповідних норм спадкового права. Отже, врахувавши сучасний досвід спадкового законодавства деяких пострадянських країн, було запропоновано альтернативне відображення чотирьох черг спадкоємців за законом, окрім першої, оскільки її конструкція викладена достатньо вичерпно, розумно і доречно, та було б доцільним втілення цих альтернатив у норми ЦК України.

1. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – №№ 40-44, Ст. 356.* 2. *Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть третья от 26.11.2001 года № 146-ФЗ // СЗ РФ. – 2001. – № 49. – Ст. 4552.* 3. *Гражданский кодекс Литовской Респуб-*

лики от 18.07.2000 года № VIII-1864 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpraieska>. 4. *Гражданский закон* Латвийской Республики от 23.01.1937 года // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.law-tax.biz/download/post>. 5. *Гражданский кодекс* Республики Беларусь от 07.12.1998 года № 218-3 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid>. 6. *Гражданский кодекс* Республики Казахстан от 01.07.1999 года № 409-І // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://online.zakon.kz/Document/?doc>. 7. *Закон* Естонії «Про спадкування» від 17.01.2008 року // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.estlex.ee/tasuta/?id=7&aktid>. 8. *Науково-практичний коментар* Цивільного кодексу України: У 2-х т. – 3-є вид., перероб. і доп. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. II. – С. 1034. 9. *Гражданский кодекс* Республики Узбекистан от 29.08.1996 года № 257-І // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://fmc.uz/legisl.php?id=k_grajd. 10. *Гражданский кодекс* Кыргызской Республики. Часть II от 05.01.1998 года № 1 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000846931. 11. *Сімейний кодекс* України від 10.01.2002 року // ВВР України. – 2002. – № 21-2. – Ст. 135. 12. *Порядок* вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – Ст. 632. 13. *Блинков О. Е.* Круг наследников по закону и механизм их призвания к наследованию в государствах – участниках Содружества Независимых государств и Балтии / О.Е. Блинов // *Наследственное право*. – 2009. – № 4. – С. 25.

Kuprienko Sergey. Some Issues in Determining the Circle of Heirs According to the Law in Ukraine and the Legal Systems of the Post-Soviet States

The article investigates peculiarities of inheritance according to the Law in Ukraine and the legal systems of particular countries. It has been identified that the Civil Code of Ukraine benefited from the USSR and

post-Soviet states experience, and the most reasonably regulates the circle of legal heirs of the second line. It is proved that the following formulation of the corresponding legal norm would be more practical: “The legal heirs of the second line are the full-siblings and half-siblings of the testator, his maternal and paternal grandparents”.

The Civil Code of Ukraine accurately defined the heirs of the third line, but, for convenience, it would be desirable to formulate the legal norm as follows: “The legal heirs of the third line are the testator’s uncle and aunt – full-siblings and half-siblings of the testator’s parents”.

The further determination of the order of succession differs significantly from the norms set by the other post-Soviet states. Thus, the legal heirs of the fourth line are persons that lived with the testator as one family for at least five years by the time of opening of a succession.

The author indicates that it is necessary to guarantee the inheritance right of the testator’s stepbrother and stepsister, stepson and stepdaughter, stepfather and stepmother, because they may not have lived together and may not have had the inheritance right. This category of persons without a peremptory norm about living with the testator should have been added here as a separate paragraph.

The following formulation of the legal heirs of the fourth line is proposed: “The legal heirs of the fourth line are persons that lived with the testator as one family for at least five years by the time of opening of a succession”. The following notification should be made: “Regardless of the fact of living together with the testator, testator’s stepsons, stepdaughters, stepfather, stepmother, stepbrothers and stepsisters are legal heirs of the fourth line”.

The legal heirs of the fifth line are other relatives of the testator up to the sixth degree of kinship inclusive; the relatives that are closer in degree of kinship have a preferential right to the inheritance in relation to relatives of a remoter degree of kinship. This norm proposed by the legislator needs a detailed specification, as, in practice, ordinary citizens have some problems in identifying the degree of their kinship. First of all, it is necessary to identify all the relatives up to the sixth degree of kinship. Since the degree of kinship is determined by the number of births

that connect the relative and the testator, and the birth of the testator doesn't count, the list hasn't got the first degree of kinship.

It would be useful to completely revise and elaborate the legal norm that specifies the fifth line of legal heirs. The article should be called: "Heirs of the further lines" and composed as follows. Formulation of the first part: "If there are no heirs of the first, second, third and fourth lines, other relatives of the testator of the fourth, fifth and sixth degree of kinship that do not belong to the heirs of preceding lines and do not inherit by the right of representation gain the right to inherit by operation of law". The second paragraph should remain unchanged: "The degree of kinship is determined by the number of births that connect the relative and the testator. The birth of the testator doesn't count". There should be a change in the order in the following parts. In the second part it is important to point out that "the legal heirs of the fifth line are relatives of the fourth degree of kinship". In the second paragraph we present details: "The relatives of the fourth degree of kinship are children of the testator's nephews and nieces (grand-nephews and grand-nieces) and full-siblings of his grandparents (great-uncle and great-aunt)". In the third part we state that "the legal heirs of the sixth line are relatives of the fifth degree of kinship". In the second paragraph we clarify it: "The relatives of the fifth degree of kinship are children of the testator's cousins (first cousins, once removed), children of his great-uncle and great-aunt (first cousins, once removed), children of testator's grand-nephews and grand-nieces (great-grand nephews and nieces).

Key words: inheritance, inheritance by operation of law, heirs, lines of heirs, testator, inheritance law.